

VASILE ALECSANDRI

Proză

Prefață, fișă biobibliografică
și referințe critice de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX 2000

CUPRINS

<i>Prozatorul Alecsandri dincolo de postulate critice iraționale....</i>	7
<i>Fișă biobibliografică</i>	14
<i>Referințe critice.....</i>	16

PROZĂ – 1876

Călătorii și studii

Istoria unui galbân	21
Suvenire din Italia. Buchetiera de la Florența.....	61
Iașii în 1844 (fragmente).....	85
Borsec	94
Balta albă	104
Călătorie în Africa (fragmente).....	120

DIN PERIODICE, BROȘURI ETC.

Critică

Dridri.....	222
Porojan.....	267
Margărita.....	277

Prozatorul Alecsandri dincolo de postulate critice iraționale

Condiția de prozator a lui Alecsandri este obiect de cercetare începând cu al doilea deceniu al secolului XX. Nici nu putea fi altfel, pentru că, în cei „circa“ 80 de ani de viață (21 iulie 1818 sau '19 sau '21 – 22 august 1890), Vasile Alecsandri a plasat activitatea de prozator în umbra celor de poet și dramaturg. Probă stă ediția de *Opere definitive*, publicată sub îngrijirea autorului, la Editura Socec în perioada 1875-1890, în care un singur volum, al optulea, din 1876, este dedicat textelor în proză. Câteva scrieri apărute postum, între care *Jurnalul de călătorie în Italia*, scris în franceză, nu modifică prea mult lucrurile nici din punct de vedere cantitativ, nici valoric ori stilistic. De altfel, Alecsandri vorbește el însuși despre proză în regim depreciativ. Volumul *Salba literară*, tipărit în 1857, este prima sa culegere așa-zis de proză, în care include și câteva piese de teatru, și o lămurire asupra statutului pe care-l destină genului epic: „Înșirându-le astăzi la un loc, ca mărjelele reschirate ale unei salbe, le retipăresc sub titlul *Salbă literară*, titlu național potrivit cu felul acestor scrieri ușoare, căci salbele româncelor sunt alcătuite fără preț mare.“ Nici contemporanii nu au valorizat prozele lui Alecsandri, probabil din pricina aluvionărilor elogiative pentru poet – star al liricii romantice – și dramaturg – fondator de teatru național.

Proza lui Alecsandri își găsește un elogiator postum în demersurile critice ale lui Garabet Ibrăileanu, care, într-un articol omagial apărut în *Însemnări literare* la 15 iunie 1919, cu prilejul centenarului nașterii scriitorului (anul susținut de critic fiind 1819), acesta exprimă

opinia că paginile „care ar satisface pe cititorul modern, dacă ar ști unde să le caute“ se află „mai ales în proza lui Alecsandri și mai cu seamă în notele sale de călătorie, pe care nimeni nu le-a pus în văzul și la îndemâna publicului, editându-le separat, în ediții de popularizare, cum s-a făcut cu alte opere ale sale, cu cele care nu mai pot satisface exigențele cititorului de azi. Cauza acestei greșite alegeri pentru uzul publicului se datorește tenacei prejudecăți că Alecsandri este, mai ales, și înainte de toate, un poet în versuri“. Ibrăileanu își justifică elogiul pe sesizarea unei rupturi conștiente a autorului între romantismul modelizator și un tip de personalitate clasică, clasicistă. Înșușirile de bază ale scriitorului constând în „talentul de observație, privirea obiectivă asupra realității, spirit, concepția normală asupra lumii“, criticul reține din vasta sa operă doar pastelurile, „teatrul său social și proza lui variată“, precum și poeziile populare adunate și îndreptate, socotite a fi „varianta Alecsandri a poeziei populare române“.

În aceeași familie de lectori favorizând proza lui Alecsandri în detrimentul celorlalte fețe ale creației sale intră și G. Călinescu. Criticul vede un poet căruia îi lipsește „marele stil al melancoliei“, un dramaturg, pastelist, dar mai ales prozator cu vocație orientală: „Poate că cea mai durabilă parte a operei sale este aceea în proză. Scutit de risipa de silabe și de obligația gravității lirice, scriitorul își revarsă, slobod de a divaga, toate darurile: umor, pictură, înlesnire orientală de povestitor“. Proza lui Alecsandri a mobilizat și interesul lui Tudor Vianu, care, în *Arta prozatorilor români*, observă o „stilizare în fantastic“ a obiectului, ceea ce ar dezvălui „în ce măsură simțul de observație colaborează cu fantezia în descrierile lui Alecsandri“, așa încât „va fi rodul unei generații noi de scriitori să ne prezinte în opera de evocare a naturii numai intuiții directe“. În toată cea de-a doua jumătate a secolului XX este observabilă nu numai în momentele de celebrare a vreunei „vârste“ rotunde (100, 150, 175 de ani de la nașterea scriitorului). Astfel, critici de referință, precum Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Paul Cornea, Nicolae Manolescu vorbesc despre un prozator demn de a fi recitit, reinterpretat. Cu toate acestea, cărțile de școală conservă între prioritățile bibliografice volumele de poezie și, eventual, piesele de teatru. Chiar dacă mizele unei reșezări prezentiste sunt unele naturale, Alecsandri rămâne unul

dintre scriitorii importanți ai începutului literaturii române, pe vremea când, așa cum zicea Ibrăileanu, prin „suprafața operei și prin contribuția la agitarea și rezolvarea tuturor problemelor culturale și literare ale vremii sale“ se stabilea poziția de putere din câmpul literar. Un scriitor atât de atașat de epoca sa are în mod firesc datele intime ale vremii, atât moda cât și anti-moda.

Trăsăturile de bază ale prozei lui V. Alecsandri sunt două: este autobiografică și, de aici, fragmentară. Este un paradox al prozei de tip memorialistic care, nesolicitând fantezie și exuberanță a invenției, cere suplețe a evocării și a stilului. Avem elementele definitorii încă de la prima bucată scrisă în limba română, nuvela *Buchetiera de la Florența* (1840). Acțiunea se bazează pe o serie de coincidențe lipsite de orice motivație epică ori psihologică, incluzând travestiuri, situații-tip realizate artificial. Această scriere, publicată cu subtitlul *Suvenire din Italia*, alătură o însemnare memorialistică și o pretinsă povestire a eroului aventuroaselor întâmplări, care este, cum se va petrece și în alte texte, un alter ego convenționalizat la modul romantic. Atâta timp cât se menține la condiția simplei însemnări de călător, pagina respiră autenticitate și prospețime, vădind spirit de observație și capacitate plastică. Imediat ce trece însă la imaginarea de situații și de stări sufletești, scriitorul devine robul convenției și cade în capcana clișeului. Aceasta este de altfel problema prozei lui Alecsandri și a literaturii sale în genere. Spirit clasic, el este un adept al convenției care nu imaginează subiecte, ci le rescrie.

În tot secolul al XIX-lea, *proză* însemna ce nu este poezie sau teatru, adică în același timp însemnări de călătorie ori articol publicistic, nuvelă ori roman, jurnal intim ori manifestul politic etc. Granițele muabile ale genurilor sunt totuși diferențiate pe un alt plan, la fel de variabil: permanenta raportare la propria persoană. Astfel, proza se dezvoltă ca o relatare la persoana întâi, fie ea a autorului însuși, fie a unor travestiuri ale sale.

În acest spațiu consecvent, sunt cu atât mai ușor observabile variabilele: călătoria, memorialul de călătorie, însemnarea de călătorie înveșmântate în structuri ficționale. Excepție face la Alecsandri *Istoria unui galbân*, care are o structură fabulistică și picarescă.

Călătorie în Africa și (parțial) *Iașii în 1844* sunt memoriale de călătorie, în cea de-a doua călătorie fiind totuși un pretext de observație al unei lumi caracterizate de un bizar, dar firesc mixaj între Orient și Occident. Scriitorul utilizează de fapt elementele fiziologiei colective și sociale, vorbind despre inconfortul hainelor orientale și dezvelirea de ele „la razele civilizației“. Dar, printr-un paradox specific literaturii, expresivitatea este potențată de elementul vulnerabil; astfel Iașul „evropienesc“ oferă „planuri elegante și plăcute ochiului“, dar cuvintele sunt înlănțuite previzibil în descriere, în vreme ce partea orientală, tributară retardării civilizației, însuflă spiritul, animă observația, ironismul și abilitatea picturală: „Cât pentru partea orientală, ea este reprezentată printr-o mulțime de hardughii vechi, nalte, strâmbe, mucedu, cu păreții afumați și crăpați, cu ferestrele mici și chioare, cu streșinile putrede și ascuțite, cu scările întunecate, cu odăi ofticoase, cu ogrăzile mari și pustii, cu grădinile pline de buruiene sălbatice și cu ziduri groase primprejur. Cuiburi de buhne, locuinți de stahii ce te înfiorează și unde ți se pare că vezi câte un matuf gârbov, cu ghighilic pe frunte, cu mătânii în mână și care hârșcăiește ocărând neconținut câteva țigance stremțoase ce stau înaintea lui“. Ce observăm sunt, mai totdeauna, contrastele. Iar stimulii sunt opozițiile între Orient și Occident, între lux și sărăcie, actorii principali ai Iașului, „un teatru curios, decorat cu bordeie și palaturi lipite împreună“. Vioi și inteligent, ironic și bun cozeur, Alecsandri este agreabil pentru că vede subtil fisura între normalitate și invaliditate a lucrurilor.

Călătoriile sau excursiile personale reprezintă sursa de inspirație și în cazul altor scrieri (dez)organizate ficțional. În *Borsec* (1844), locul acțiunii este chiar stațiunea balneoclimaterică. Problema e că nu avem de-a face cu vreo acțiune, ci cu potențialitatea acesteia. Naratorul scrie o scrisoare adresată lui Ion Ghica, în care-și afirmă intenția de a scrie un „articol“ despre boierul cărturar și om politic pentru *Propășirea*. „Articolul“ nu e însă un „articol“, ci o fiziologie, cu revelarea „contrasturilor“, a costumelor amestecate, a multietnicității, a categoriilor sociale variate, dar și a ștergerii diferențelor în teribilul Lobogo, înfățișat cu vervă umoristică. Caricate sunt și balurile, unde „fiziologistul“ descoperă melanjul pitoresc de „figuri

de toată făptura, de tot calupul, strâmbe, triste, vesele, mojicești, ungurești, șvăbești, dobitocești, într-un cuvânt, o bogată galerie de caricaturi, printre care de-abie zărești câteva fețe ominești“.

Deliciile orientalismului (stilistice și mentale) se regăsesc și în *Balta Albă* (1848), o narațiune în ramă inspirată de dorința unei cure balneo făcute de către narator în anul precedent. Precedent în raport cu ce? Răspunsul poate fi confuzant pentru cititorul puțin dispus să facă distincția între narator și autor. În anul anterior publicării. Are loc o mutare a sarcinii afective dintre narator spre un „tânăr zugrav franțez“ care vizitează pentru prima dată Orientul și este surprins de a auzi că valahii nu sunt turci (cum îi spusese profesorul său de istorie) și de a descoperi atâtea contraste încât ajunge la concluzia că „Valahia este o țară plină de minuni! una din țările care sunt descrise în Halima“. În *Balta Albă* sunt repudiate în același timp „fantasmagoria nepricepută“ a „contrasturilor“ („baloane de Viena cu înhămături necunoscute la noi, pălării de Franția cu ișlice orientale; frace cu anterie; toalete pariziane cu costumuri străine și originale“; și apoi toată acea adunătură de „bâlci care nu era bâlci“ de pe malul apei, cu „luxul și sărăcia, durerea și veselia, ideile nouă și ideile vechi, costumele Europei și costumele românești [...] reunite la un loc“), dar și prejudecata europeanului și a Europei în legătură cu Orientul și, în special, cu Țările Române. Alecsandri și-a tradus povestirea în franceză cu unele „adaosuri“ și a tipărit-o în patru numere consecutive ale revistei *Illustration*, însoțită de trei gravuri de Aman. Agreabilă rămâne însă în *Balta Albă* mai ales acea reacție a străinului aflat într-un teritoriu care-i rezervă tot felul de surprize, aceleași, într-un anume fel, cu cele pe care Alecsandri însuși le va întâlni în Tanger sau în călătoria prin munții Uadras către Tetuan.

Responsabilitatea socială a scriitorului este livrată abil în *Istoria unui galbân* (1844), „une histoire burlesque“. Două monede, un galben olandez, ca simbol al vanității aristocratice, și o para turcească, ca expresie a demnității, se concurează în căutarea unui sens moral superior. E o experiență „ușoară“ de migrator între istorii și indivizi: „o istorie legată cu deosebite anecdote triste sau vesele, unde eu am jucat totdeauna rolul cel mai de căpetenie și în care mi s-au

înfătoșat prilej a face multe înșămări asupra oamenilor“. Personaje precum căpitanul de vas Costiță, boiernașul de țară, directorul de tribunal la care acesta avea o pricină și-i dăruiește galbenul ca reprezentant al „nației dovezilor sunătoare“, tânărul jucător de cărți învățat „la școala vestitului Robert-Macarie, de coțcărească pomenire“, zaraful cu punga „neagră și unsă“, Neron israelit ucis de tâlhari în codru, căpitanul hoților prins în capcană de oamenii unui soț gelos și încornorat, ispravnicul care „izbutise a-și preface slujba în chiverniseală“ și soția sa ce lua lecții de limba franceză (ce se desfășurau „pe canapé“) de la un verișor, învățând cum se spune „te iubesc în limba lui Molière“, frumoasa și tânăra țigancă Zamfira, tânărul duelgiu, poetul care scrie cele mai crunte elegii în cele mai fericite momente și, în fine, Alecsandri însuși, redactor al *Propășirii*.

Amintiri simulând ficțiunea sunt și romanul *Dridri*, nuvela *Margărita* ori scrisoarea *Porojan*. Romanul, realizat doar fragmentar, are chiar aspect de rememorare, debutând cu evocarea morții actriței Marie Chataignez, de care se legase un scurt episod sentimental al vieții poetului, emigrant la Paris în 1848. O a doua parte alătură *Un episod de la 1848*, unde este evocat refugiul scriitorului în Munții Hangului după înfrângerea mișcării revoluționare de la Iași. Textul, neterminat, mai cuprinde un schimb de scrisori între Vali (*V. Alecsandri*, probabil) și Dridri. *Margărita*, scrisă în 1870, a fost publicată zece ani mai târziu cu titlul *Papagalul simpatic*. Sunt rememorate melodramatic trăirea unei iubiri datând 1850-1852 pentru o Margarită (probabil Maria Cantacuzino), căsătorită până la urmă cu un altul. Și aici sunt pagini care rezistă, precum cele care descriu călătoria noptatecă, reconstrucția interiorului de conac boieresc ori atmosfera de elevată intimitate din fața căminului.

Porojan (1880), o epistolă ce se imaginează că-i este adresată lui Ion Ghica, este o „amintire din copilărie“ redactată în același timp cu *Amintirile* lui Creangă. Întâlnim aici preadolescentul Alecsandri, erou al numeroaselor năzbâții, în compania copilului de țigan. „Meșteri în arta de-a fura merele de pe crengi“, în rostogolul de pe stogurile de fân, în jocul „de-a puia gaia“ ori la „poarcă“ și „fârcă“, dar mai ales la înălțarea zmeielor, egali în toate șotiile, nu însă și la pedepse, încasate doar de Porojan, cei doi copii rămân separați de

originea lor socială, unul fiind consacrat, în ciuda diverselor sale talente, a deveni pitar. Rememorarea copilăriei e plină de duioșie și de umor retrospectiv. Literar vorbind, evocarea e încărcată de numeroase amănunte memorialistice și de referințe diverse, cum ar fi împrejurările plecării tânărului Alecsandri la Paris, dar e salvată de ținuta spirituală, degajat ironică. Episodul eliberării țiganilor de pe moșia Mircești are umorul tragic al prozelor cu estropiați: „Toți părăsindu-și bordeiele ca să meargă... Unde? Nu o știau nici ei, dar se porniră ca să calce peste orizon și să afirme dreptul lor de oameni liberi... Laia se opri la cea dintâi crâșmă, pentru ca să celebreze noua lor poziție socială, apoi se opri la a doua crâșmă, pentru ca să cinstescă în sănătatea cuconășului, apoi la a treia, pentru ca să boteze cu vin libertușca, apoi la a patra, ca să guste dacă rachiul liber e mai bun decât celalt etc., etc., și astfel au dus-o întruna până ce, bându-și și căciulele și apucându-se de furturi, au ajuns în închisorile de la Roman, de la Peatra și de la Bacău.

Peste șase luni, s-au întors cu toții la Mircești, goi și bolnavi, morți de foame, înghețați de ger, și au căzut în genunchi, cu rugămintele să-i primesc iarăși robi ca în vremurile bune, cum ziceau ei“. Reflecția prea înțeleaptă și deloc corectă politic strică parte din efectul panoramei: „...pre cât e de neomenesc faptul de a lipsi un om de libertate, pe atât e de necumpătat faptul de a libera deodată pe sclav fără a-l pregăti la fericirea ce-l așteaptă și a-l feri de neajunsurile libertății pripite“. Ceea ce salvează întotdeauna prozele boierului Alecsandri este gratuitatea umorului...: întoarcerea lui Porojan, bătrân, pentru a muri la el „acasă“ este decompensată de fuga peste noapte cu calul vătafului.

Despre proza lui Alecsandri rămân de spus încă multe; în măsura în care va fi în continuare citită...

Lucian Pricop